

ks. Leszek Szkudlarek

CHOCZ ZIEMIA OBIECANA?

Historia społeczności żydowskiej

*Pani Zdzisławie Flisińskiej,
Wychowawczyni i Nauczycielce.
Miłośniczce i znawczyni
historii powszechnej i lokalnej.
W dowód wdzięczności za wznieconą
iskrę miłości do „Małej Ojczyzny”.*

Autor

Paczków – styczeń 2024

i największym jej okrucieństw jakim był Shoah.⁵ Ta eksterminacja dotknęła również obywateli Chocza żydowskiego pochodzenia.

TRZECI PAKIET choć najmniej naukowy, to jednak posiada swoistą i unikalną wartość, stanowią go bowiem wspomnienia mieszkańców Chocza.

W oparciu o tę bogatą dokumentację poznajmy więc starszych braci w wierze, którzy byli mieszkańcami Chocza, sąsiadami naszych przodków. Chrześcijanie i Żydzi - żyjący pod jednym niebem, mijający się każdego dnia na ulicach, od czasu do czasu połączeni interesami, często jednak podzieleni uprzedzeniami i wzajemnymi pretensjami, a może czasami obdarzający się życzliwym uśmiechem... Intuicyjnie nachodzi mnie myśl, że jak zwykle tylko dzieci, o ile rodzice im nie przeszkadzili, bawiły się żydowskie z katolickimi bez poczucia różnicy między sobą.

SKĄD ŻYDZI WZIĘLI SIĘ W CHOCZU?

Historia chockich Żydów rodziła się powoli, rzecz by można mozolnie, przybierając formę osiedlania się kolejnych rodzin w naszym mieście. Przerwana zaś została nagle i brutalnie, gdy do Chocza zawitało widmo wojny, niemieckiej okupacji oraz eksterminacji Żydów. Wtedy to, na przestrzeni zaledwie dwóch lat, zostali uwięzieni w getcie, wywiezieni z rodzinnej miejscowości i unicestwieni w obozach zagłady.

Z pewnością samo pojawienie się Żydów, jak i późniejsza aklimatyzacja w chockiej społeczności, a ponadto wejście na ekonomiczny miejscowy rynek, dla obu stron nie były łatwe. A wszystko to za sprawą pewnego, pieczołowicie przestrzeganego przywileju. Mowa o tzw. *Privilegium de non tolerandis Judaeis* [Przywilej nieakceptowania Żydów]. Ów przywilej nadawany był miastom królewskim, i zakazywał Żydom mieszkania w owym mieście, posiadania w nim nieruchomości oraz wchodzenia do niego z wyjątkiem pewnych dni, np. targowych. Z całą pewnością możemy powiedzieć, że Chocz, powołując się na wspomniany przywilej, długo bronił się przed obecnością Żydów, bowiem o ile u nas pojawili się oni pod koniec XVIII w., to w większości wielkopolskich, okolicznych miast i miasteczek żyli od dawien dawna. Skąd wiemy, że Chocz posiadał nieprzychylny żydowskiej społeczności przywilej? Z dwóch co najmniej źródeł. Pierwszym są dokumenty miejskie mówiące o ty, że: *Za dawniejszych czasów żaden z Starozakonnych w mieście Chocz [na mocy]... przywilejów tegoż miasta nie zamieszkiwał.*⁶ Ponadto miejska dokumentacja zawierała korespondencję, w której Burmistrz Miasta Chocza, pod

⁵ Shoah, hoah, Szoa (hebr. שואה – całkowita zagłada, zniszczenie) - synonim pojęcia Holokaust.

⁶ Archiwum Państwowe w Kaliszu.

datą 17 marca 1838 r., przesłał Wielmożnemu Komisarzowi Obwodu Kaliskiego uwierzytelnioną kopię przywileju wzbraniającego zamieszkanie Starozakonnym w Choczu. Na ten sam przywilej powoływał się także chocki dziedzic Kazimierz Trembecki (1829 r.). Jeden natomiast z dokumentów zwraca uwagę na jeszcze inny aspekt, dla którego Żydzi mieli problemy z uzyskaniem pozwolenia na zamieszkanie w Choczu. Miasto nie tylko posiadało rzeczony przywilej, ale ponadto, z uwagi na swoje geograficzne położenie, często znajdowało się niejako na granicy terytorialnej, gdzie tą naturalną granicą była rzeka Proсна (choćażby w dobie zaborów, Księstwa Warszawskiego). I ten właśnie dokument, o którym mowa, stwierdza jednoznacznie, że istnieją przepisy, które *nie pozwalają mieszkać w obrębie trzech milowym od granicy bez poprzedniego uzyskania na to pozwolenia władzy...* Perypetie związane z osiedlaniem się Żydów w naszym mieście może obrazować historia nijakiego Samuela Dawida Tlasza, rzemieślnika kunsztu tkackiego, który pojawił się w Choczu w styczniu 1838 r., z jasno sprecyzowanym zamiarem uruchomienia tutaj manufaktury. Jak mówią dokumenty *przybył tylko za paszportem Urzędu Muncypalnego Miasta Kalisza... na miesiący sześć uzyskanym.* Z korespondencji urzędowej pomiędzy Choczem a Kaliszem dowiadujemy się, że odgórnie zakazano mu tego proceduru i nie pozwolono na osiedlenie się w mieście. Żyd postanowił nie poddawać się zbyt łatwo, i pomimo piętrzących się przeszkód, w okresie swojej bytności, trwającym niespełna trzy miesiące, uruchomił fabrykę tkanin bez wymaganych pozwoleń. Sprawę zamknęła decyzja Komisarza Obwodu Kaliskiego, który pismem z dnia 2 marca 1838 r. zakazał mu wszelkich prac, a Urzędowi Miejskiemu w Choczu zlecił podpisać temuż paszport, po czym oddalić do miejsca swego zamieszkania. Finalnie Urząd Muncypalny Miasta Chocza, pismem z dnia 24 marca doniósł: *iz Samuel Tlasz kunsztu tkaczów, już oddalonym został i obecnie na teraz w Mieście Choczu nie znajduje się.*⁷ Drugim źródłem wiedzy o tym, że Chocz korzystał z *Privilegium...* jest opracowanie z 1885 r., w którym autorzy umieścili lakoniczną, acz jednoznaczną informację iż: *Żydzie nie mają prawa mieszkać w tém mieście.*⁸ Nieco ironicznym wydaje się fakt, że w momencie pisania tej adnotacji, Żydzi choć nie było ich wielu, to jednak mieszkali w Choczu już niemal od stu lat. Skąd ta nieścisłość? Stąd mianowicie, że tak w Choczu, jak i w wielu innych miejscach zakaz osiedlania Żydów był na papierze, ale nie w praktyce. Względy ekonomiczne i perspektywa zysków spodziewanych przez właścicieli i zarządców miast po prostu brały górę. Niemniej administracja państwowa

⁷ Ibidem.

⁸ Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, Warszawa 1885, str. 169.

starala się pilnować i skrupulatnie odnotowywać ruchy migracyjne. Dlatego też każdy obywatel, jeśli tylko powziął zamiar przesiedlenia się do innej miejscowości, mógł to uczynić jedynie za pozwoleniem władzy, na podstawie tzw. Świadectwa Przesiedlania.⁹ Natomiast po przybyciu do nowego miejsca zamieszkania był zobowiązany w przeciągu piętnastu dni zgłosić się do miejscowego urzędu i zapisać do Księgi Ludności. W naszych miejskich dokumentach zachowało się co najmniej kilka takich adnotacji: Cywe Cunge, ur. 1807 r. w Koninie, zamężna - zapisana do Księgi Ludności w Choczu 12 marca 1827 r.; Frayda Widawska, ur. 1802 r. w Widawie, służąca z Kalisza, bezżenna - zapisana do Księgi Ludności w Choczu 23 marca 1827 r.; Sara Warszawska z Kalisza, wyrobница, wdowa - zapisana do Księgi Ludności w Choczu 15 grudnia 1832 r.; Abraham Moritz Neymann z Tuliszkowa, ur. w Łęczycy 1813 r., wolny, felczer Gminy Żydowskiej w Tuliszkowie, przesiedlony 9 lipca 1833 r. Natomiast niejaka Szayne Lautenberg z Lubrania [Lubraniec] 1 maja 1833 r. od Wydziału wojskowo-policyjnego w Brześciu otrzymała pozwolenie na przesiedlenie do Chocza, i tego samego dnia w naszym mieście wciągnięto ją do Księgi Ludności.

Żydzi migrowali w obie strony. Podczas gdy jedni się do Chocza sprowadzali, inni opuszczali go w celu ułożenia sobie życia w nowym miejscu. Szczątkowym w tej kwestii świadectwem są zachowane karty meldunkowe, z których dowiadujemy się, że garbarz Neuman Norbert, syn Abrama, ur. w Choczu w 1872 r., zamieszkały w Kaliszu, przeniósł się do Łodzi i osiadł przy ul. Zawadzkiej 25 wraz z żoną Marją oraz dwójką dzieci: Haliną i Adą.¹⁰ W Łodzi zamieszkała także ur. w Choczu, w 1887 r. Helena Szenrok, córka Ezrela, zamężna. Przybyła do miasta 28 czerwca 1920 r. i osiadła przy ul. Wólczańskiej 43. Kolejna karta meldunkowa należy do handlarza Hersza Zimnawoda, z ojca Izraela, rodem z Chocza, który sprowadził się 27 maja 1920 r. i zamieszkał przy ul. Wólczańskiej 43.¹¹

Ale, ab initio!¹² Żydzi przybyli do Chocza w drugiej połowie XVIII wieku, a gdyby pokusić się o większą precyzję to za początek ich osadnictwa możemy przyjąć umownie rok 1784. Formułowana z taką śmiałością teza wynika z treści dokumentu, którym jest *Spis Starozakonnych w mieście Choczu*, wysłany do Kalisza w 1834 roku¹³ (**patrz Wkładka 1.**). Ten nader ciekawy dokument nie tylko dostarcza nam wiedzy na temat personaliów chockich judaistów, lecz ponadto wcale nieubogo obrazuje nam sposób ich

⁹ Przepis obowiązywał na podstawie dekretu króla saskiego Fryderyka Augusta, z dnia 18 stycznia 1810 r.

¹⁰ Marja (z domu Silber), ur. 18.06.1879. w Tomaszowie; Halina, ur. 20.06.1907.; Ada, ur. 20.05.1912.

¹¹ <https://www.jri-poland.org>

¹² Łac. Ab initio - od początku.

¹³ Drugi spis (czytelniejszy) powstał rok później i jego prezentujemy w książce.

20	Imię i Nazwisko Mł. o kawalerskich słotach od Przebieg rodziny Starowicz	Tak dawno zamieszka kraj w Miemie Chocze właścicielami ziemnymi	Czym się zatrudnia i na jakiej zasadzie	Cygił posiada "Miechowski" i na cygielach zezwoleniem tabelowa nabył. —
1.	Salomon Salob Najmark 68.	Mieszka w Łowiczkach lat 51. i żona P. 2. Żona ma 1793. zatrudniony ma kopy na kopyce, zamieszkała w wódkę na wieś na dół ramię wchował. —	Najmark i Najmark, i Dystryktom Cobaki i posiadł kopyce, zmarł w kopyce, w 1870, na co tabelowa kopyca. —	Posiada Dom pod № 46 przy ulicy Kobylskiej, którego nabył w całości w roku 1870, za panowania Pałkiewicza. —
2.	Salob Najmark Syn pier- wotego	29. Zamieszkał od urodzenia w Choczu, gdzie się do uro- dzist. —	Katolicznie się kształcił w szkole w Łowiczkach, powrócił do swego posiadła kopyce, przy Kop. w Choczu. —	Posiada Dom pod № 133 z zabudowa- niami, którego nabył w roku 1879, za zmarłym (Pradziada kopyca, który bez niego i przeprowadzenia kopyca- nia Choczu, w systemie ad. 11. w roku 1879, r. 1879. —
3.	Moss Najmark Syn pierwotego	34. iaki wprzej	Zatrudnia się kopyca, przy ry obcego posiadła kopyce, przy Kopy w Choczu. —	Nie posiada żadnych na swe imię własności, jak tylko mieszka przy ulicy Kopyce z rodziną. —
4.	Eliaz Najmark 50.	38. iaki wprzej	Nie kopyca i kopyca w kopyce, obcego posiadła kopyce, przy Kopy w Choczu. —	Nie posiada żadnych na swe imię, własności własności, jak tylko mieszka przy ulicy Kopyce z rodziną. —
5.	Abraham Najmark i żona pierwotego cygił posiadał kopyce w Miemie. P. Najmark i żona	50. Najmark i żona w kopyce w kopyce od lat 70. —	Najmark i żona w kopyce w kopyce, przy Kopy w Choczu, at. w kopyce, przy Kopy w Choczu, at. w kopyce. —	Posiada Dom pod № 50, przy ulicy Kobylskiej, którego nabył, przy jego wrochu 1808, za wzięcia byłego Kopyca Pradziada za swego. —

6. Salomon Najmann syn	28. Zamieszkał w Chorucie. Jest c. profesorem farbarskim w Choczu. Głównie się ta urodził, i tamże kształcił, utrzymując matkę, żonę i oboje.	Nie posiada żadnej wtoreczki, iak tylko mieszka z żoną i matką.
7. Moryta Najmann syn	29. Jest c. profesorem i kucharzem i posiada własny sklep, przez który dostarczają się wszelkie potrzebne.	Nie posiada żadnej wtoreczki i mieszka w domu matki.
8. Samuel Frytha	59. Mieszka w Chorucie. Jest krawcem, i posiada sklep. Własnie w Chorucie, aże na handlu wioły, i otrzymał licę niema na prawie rzemieślniczym, przez tegoż adwokata.	Nie posiada żadnej wtoreczki, aniż zamieszkuje tylko w Soboku wyznał tymu, pod № 58.
9. Erazm Frytha syn	31. Najwyższy tarum i opem do Chocza.	Nie posiada żadnej wtoreczki, aniż w sobie tylko posiada wyznaj tymu, pod № 58.
10. Abraham Rogier	46. Mieszka od lat 40 w Choczu. Kształcił się profesorem, ale w końcu przyszył zawrócić na w. i w Chorucie, gdzie stał alwa zamieszkał. Jest c. profesorem, i otrzymał licę niema na prawie rzemieślniczym, przez tegoż adwokata.	Nie posiada żadnej wtoreczki, aniż mieszka tylko w Soboku wyznaj tymu, pod № 58.
11. Abraham Maziel Najmann	31. Jest c. profesorem, i otrzymał licę niema na prawie rzemieślniczym, przez tegoż adwokata.	Nie posiada żadnej wtoreczki, aniż mieszka tylko w Soboku wyznaj tymu, pod № 58.

Wkładka I. Spis Starozakonnych w Mieście Choczu zamieszkujących sporządzony w roku 1835
 Źródło: Archiwum Państwowe w Kaliszu.

życia – sytuację rodzinną, mieszkaniową i zawodową. W spisie, na pierwszej pozycji, znajdujemy wzmiankę o jakimś Salomonie Jakobie Neymarku, który mieszka w Choczu od lat pięćdziesięciu, i z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, że to były właśnie początki osadnictwa Żydów w naszym mieście. Inny dokument uzupełni naszą wiedzę stwierdzając, że ów Salomon przybył tu wraz z ojcem, za rządu pruskiego. Uwagę naszą przykuwa fakt, że w pierwszym spisie znajdują się sami mężczyźni, co oczywiście było swoistym skrótem urzędowym, bo wiadomo, że większość z nich, jeśli nie wszyscy, posiadali rodziny. Zagadkę tę rozwiązuje nam dokument sporządzony trzy lata później (6 maja 1837 r.), i tym razem jest to już szczegółowy spis wymieniający mężczyzn, kobiety i dzieci. Nim zagłębimy się w żydowską codzienność – interesy, kulturę i religię, spójrzmy na najstarsze znane nam spis chockich Żydów.

TABELA 1. Spis wszystkich Starozakonnych w Mieście Choczu zamieszkujących, którzy oddzielną familię stanowią sporządzony w roku 1834. W Choczu dnia 25 października 1834 r. Urząd Muncypalny miasta Chocza. Podpis burmistrza.

Imię i nazwisko lat	Jak dawno zamieszkuje w mieście Choczu i za czym zezwoleniem	Czym się zatrudnia i na jakiej zasadzie	Czy posiada nieruchomości i za czym pozwoleniem nabył. Uwagi
1. Salomon Jakob Neymark, l. 68	Mieszka w Choczu od lat 50-ciu. Rząd pruski pod: 26 września 1798 udzieliwszy mu konsens na kupca, zamieszkania dozwolił że już na tedy zamieszkiwał.	Jest kramarzem, szynkarzem [sprzedawcą] soli dystrybutorem tabaki na co posiada koncesję i zezwolenie rządu.	Posiada dom pod numerem 46 przy ulicy Kaliskiej, którego nabył jeszcze w roku 1800 za panowania pruskiego. Koncesją obok rzeczoną nadmienia Rząd Pruski że lubo przywilej nie dozwala zamieszkania Starozakonnym w Choczu przeciw przewidując Rząd Pruski potrzebę tego, dozwolił zamieszkania Salomonowi Neymark w Choczu, który jeszcze przed okupacją rządu pruskiego w Choczu zamieszkiwał.
2. Jakob Neymark, syn pierwszego, l. 39	Zamieszkuje od urodzenia w Choczu, gdyż się tu rodził.	Zatrudnia się handlem wełny dosyć w znacznych partiach do czego posiada koncesję przez Rząd udzieloną.	Posiada dom pod nr. 133 z zabudowaniami, którego nabył w roku 1829 za zezwoleniem dziedzica miasta J.W. Trembeckiego i upoważnienia W. Komisarza Obwodu reskryptem z dnia 21 sierpnia 1829 r. nr 5599.
3. Wolff Neymark, syn pierwszego, l. 34	Jak wyżej.	Zatrudnia się handlem wełny do czego posiada koncesję przez Rząd udzieloną.	Nie posiada żadnej na swe Imię własność, jak tylko mieszka przy swym ojcu z familią.
4. Elias Neymark, syn pierwszego, l. 28	Jak wyżej.	Jest kramarzem i szynkarzem solnym do czego posiada koncesję przez Rząd udzieloną.	Nie posiada na swe Imię własności, zamieszkuje tylko w lokalu wynajętym pod nr 29.

Imię i nazwisko lat	Jak dawno zamieszkuje w mieście Choczu i za czym zezwoleniem	Czym się zatrudnia i na jakiej zasadzie	Czy posiada nieruchomości i za czym pozwoleniem nabył. Uwagi
5. Abraham Neymann, już zmarły, szwagier pierwszego; pozostała po tymże żona Lea Neymanowa wdowa; l. 64	Razem z pierwszym w Choczu osiedlony.	Mąż zmarły zajmował się profesją garbarską.	Posiada dom pod nr 50 przy ulicy Kościelnej, którego nabył jej mąż w roku 1808 za rezygnacją ówczesnego Urzędu Miejskiego, bez żadnego innego zezwolenia. Ma mieć podobny konsens jak pierwszy, którego wdowa gdy będzie potrzeba złożyć zadeklarowała.
6. Salomon Neymann, syn, l. 38	Zamieszkuje od urodzenia w Choczu, gdyż się tu rodził.	Jest z profesji garbarzem i tą się zatrudnia, utrzymując matkę przy sobie.	Nie posiada żadnej własności jak tylko mieszka razem z matką.
7. Morytz Neymann, syn, l. 32	Jak wyżej.	Jest z profesji sukiennika i posiada koncesję przez Rząd udzieloną na handel skórami krajowymi.	Nie posiada żadnej własności i mieszka w domu matki.
8. Samuel Żyłka, l. 59	Mieszka już w Choczu od lat 30. jeszcze za rządu pruskiego lecz nie ma na piśmie zezwolenia.	Jest Rzakakiem ¹⁴ i posiada koncesję na handel wełną i szynk soli, przez rząd udzielone.	Nie posiada żadnej własności nieruchomości mieszka tylko w lokalu wynajętym pod nr 58.
9. Efraym Żyłka, l. 31	Przybył razem z ojcem w dzieciństwie do Chocza.	Jest profesji szwec i posiada konsens na handel ryb.	Nie posiada żadnej własności nieruchomości, zamieszkuje w lokalu wynajętym pod nr 43.
10. Abraham Nogacz, l. 46	Mieszka od lat 40 tu w Choczu od swej małości, za rządów pruskich z ojcem przybył, lecz nie posiada na piśmie zezwolenia.	Zatrudnia się profesją rzeźniczą, i z tej się utrzymuje.	Nie posiada żadnej własności nieruchomości, mieszka tylko w lokalu wynajętym pod nr 120.
11. Abraham Mosiek Naymann, l. 21	Ten dopiero od roku jednego zamieszkuje w Choczu dla potrzeby do krwi puszczania i golenia przyjęty.	Jest cyrulikiem ¹⁵ przy lekarzu obwodu upoważniony, a drugiego już nie masz.	Nie posiada żadnej własności, zamieszkuje tylko w lokalu wynajętym pod nr 29.

¹⁴ Rzekak – Żyd trudniący się rytualnym ubojem zwierząt. Musiał być uczony w Talmudzie i pobożny.

¹⁵ Cyrulik zajmował się dawniej goleniem i prostymi zabiegami medycznymi.

TABELA 2. Wykaz Starozakonnych w mieście Chocz. W Chocz. dnia 18 maja 1837 r.
Urząd Muncypalny Miasta Chocza. Kolitowski

Nr, Imię i nazwisko	lat	Stan	Rodzaj zatrudnienia	Adnotacje
1. Abraham Neymann	23	Żonaty	Felczer	Przybył z miasta Tuliszkowa.
2. Sora Neymann	23	Zamężna	Przy mężu	Ta przybyła w tym samym roku.
3. Efreym Żyłka	33	Żonaty	Szewc	Od lat 20.
4. Lywe? Żyłka	29	Zamężna	Przy mężu	Z miasta Konina.
5. Hinde? Żyłka	8	Beżenna	Przy rodzicach	Te urodziły się w Chocz.
6. Sora Żyłka	5	Beżenna	Przy rodzicach	
7. Rohel Żyłka	2	Beżenna	Przy rodzicach	
8. Wolf Neymark	36	Żonaty	Handlarz wełną	Ten urodził się w Chocz.
9. Róża Neymark	26	Zamężna	Przy mężu	Od lat 5.
10. Ryfka Neymark	18	Beżenna	Służąca	Od lat 16.
11. Dorota Jarocinska	11	Beżenna	Przy wuju	Te urodziły się w Chocz.
12. Szyndel Jarocinski	9	Beżenny	Przy wuju	
13. Cecylia Naymark	2	Beżenna	Przy rodzicach	
14. Rochel Neymark	66	Wdowa	Przy synu	Mieszka w Chocz. od lat 38.
15. Eliaszy Neymark	30	Żonaty	Kramarz	Urodził się w Chocz.
16. Szayne Naymark	19	Zamężna	Przy mężu	Przybyła z miasta Lubrańca.
17. Szmul Neymark	3	Beżenny	Przy rodzicach	Urodził się w Chocz.
18. Salomon Neymann	40	Żonaty	Garbarz	Mieszka w Chocz. od lat 37.
19. Haje Neymann	42	Zamężna	Przy mężu	Bez świadectwa od lat 16.
20. Joanna Naymann	18	Beżenna	Przy rodzicach	Urodzeni w Chocz.
21. Abraham Neymann	16	Beżenny	Przy rodzicach	
22. Schmul Neymann	28	Beżenna	Przy rodzicach	
23. Morytz Neymann	33	Żonaty	Garbarz	
24. Freyda Neymann	34	Zamężna	Przy mężu	Przybyła z miasta Kalisza.
25. Leniel? Neymann	8	Beżenna(y)	Przy rodzicach.	Urodzeni w Chocz.
26. Szenier ? Neymann	6	Beżenna(y)	Przy rodzicach.	
27. Handel? Neymann	3	Beżenna(y)	Przy rodzicach.	
28. Malke Neymann	2	Beżenna(y)	Przy rodzicach.	
29. Abraham Neymann	1	Beżenna	Przy rodzicach.	
30. Eliaszy Neymann	2 mies.	Beżenna	Przy rodzicach.	
31. Samuel Żyłka	61	Żonaty	Handlarz wełny	Przybył 30 temu.
32. Sora Żyłka	46	Zamężna	Przy mężu	Przybyła z miasta Kalisza.
33. Brane Żyłka	22	Beżenna	Przy rodzicach	Urodzeni w Chocz.
34. Gerz Żyłka	S18	Beżenn(y)	Przy rodzicach	
35. Nocen Lewek Żyłka	17	Beżenny	Przy rodzicach	

Nr, Imię i nazwisko	lat	Stan	Rodzaj zatrudnienia	Adnotacje
36. Abraham Nogacz	48	Żonaty	Rzeźnik	Przybyli do Chocza 19 lat temu.
37. Malke Nogacz	43	Zamężna	Przy mężu	
38. Liebe	18	Beżenna	Przy rodzicach	w Choczu urodzeni.
39. Hana	11	Beżenna	Przy rodzicach	
40. Sanel	13	Beżenna(y)	Przy rodzicach	
41. Bayle (bliźniaki)	7	Beżenna(y)	Przy rodzicach	
42. Zendel (bliźniaki)	7	Beżenny	Przy rodzicach	
43. Jakub Neymark	42	Żonaty	Rolnik i handlarz wełny	Urodzony w Choczu.
44. Hana Neymark	34	Zamężna	Przy mężu	Przybyła 6 temu.
45. Moyzesz Neymark	20	Beżenny	Przy rodzicach	Urodzeni w Choczu.
46. Milka Neymark	18	Beżenna	Przy rodzicach	
47. Eliasz Neymark	15	Beżenny	Przy rodzicach	
48. Mendel Neymark	11	Beżenny	Przy rodzicach	
49. Efreym Naymark	8	Beżenny	Przy rodzicach	
50. Leyla Neymark	4	Beżenna	Przy rodzicach	
51. Brane Neymark	3 mies.	Beżenny	Przy rodzicach	

A kto osiedlił Żydów w Choczu? Wszystko wskazuje na to, że za procederem tym kryje się barwna postać infulata Kazimierza Lipskiego. To on upatrywał źródła ekonomicznych zysków w osiedlaniu innowierców i cudzoziemców na swoich ziemiach. Kto jak nie on sprowadził niemieckich, protestanckich osadników, ofiarując ziemię i zakładając specjalnie dla nich tzw. Olędry? I bynajmniej, nasz Infulat na gruncie rodziny Lipskich, nie był w tej kwestii odosobniony. Liczne opracowania podtrzymują tezę, że rodzina spod herbu Grabi chętnie przyjmowała i osiedlała na swoich dobrach Żydów, jak chociażby w Błaszczach, gdzie po przejęciu owego majątku przez Lipskich w połowie XVIII w., liczba rodzin żydowskich w niedługim czasie z trzydziestu (30) wzrosła do dwustu czterdziestu siedmiu (247).¹⁶ I chociaż takie działania, jakie podejmowali Lipscy, spotykały się zazwyczaj z ostrym sprzeciwem katolickiego duchowieństwa, to z poniższego dokumentu dowiemy się, że w Choczu Żydzi mogli zamieszkać nie inaczej jak: *z przychylenia się ówczesnego proboszcza kolegiaty, zarazem dziedzica dóbr chockich...*¹⁷

Należy nadmienić, że proces osiedlenia Żydów w Choczu odbywał się w dość newralgicznym momencie, na który złożyły się trzy co najmniej czynniki. Po pierwsze był to czas bezpośrednio po III Rozbiorze Polski (1795), co zaowocowało konfiskatą dóbr chockich przez zaborczy rząd pruski. Po drugie w chockiej kolegiaci dochodzi do „zmiany warty” w związku z tragiczną śmiercią zamordowanego

¹⁶ Marek Król, Ludność żydowska w Błaszczach i jej główne źródła utrzymania do 1864r., Studia z historii społeczno-gospodarczej, TOM X, 2012, str. 58.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Kaliszu.

Ks. Infułat Kazimierz Lipski (ok. 1790 r.); źródło: Katalog Zabytków Sztuki w Polsce.

w czerwcu 1797 r. infułata Kazimierza Lipskiego.¹⁸ Jego następcą zostaje ks. Wojciech Lipski, który wraz z krewnymi: generałem Janem Lipskim i Stanisławem Lipskim, przez trzy lata toczy bezskuteczną batalię o odzyskanie zajętej rodowej własności. Trzecim elementem budującym tę złożoną rzeczywistość był fakt, że 28 listopada 1797 roku baron Wilhelm de Reede otrzymuje Chocz na własność z rąk dopiero co osiadłego na tronie (16 listopada tegoż roku) pruskiego króla Fryderyka Wilhelma III. Dla rozjaśnienia omawianych kwestii spójrzmy na dokument sporządzony w Choczu w dniu 11 czerwca 1834 r. W celu poznania faktów, ale także dla zobrazowania jakie brzmienie miały ówczesne dokumenty przytoczmy jego treść w całości: *W Choczu dnia 11 czerwca 1834 na*

reskrypt z dnia 15 maja r.b. donosi którzy Starozakonni posiadają w mieście Choczu własność. Do Wielmożnego Komisarza obwodu Kaliskiego od Urzędu Muncypalnego miasta Chocza... obok allegowanego reskryptu¹⁹ ma honor Urząd Muncypalny donieść Wielmożnemu Komisarzowi Obwodu, że tylko trzech Starozakonnych posiada na własność domy w mieście Choczu, to jest: 1. Starozakonny Salomon Neymark, który jeszcze za panowania rządu pruskiego miał dozwolone wraz z ojcem zamieszkać w mieście Choczu i uzyskał od tegoż rządu pod datą 26 września 1798 konces na handel towarów, od której do dziś dnia opłaca ... po złotych polskich 18 w kasie miejskiej, a w roku 1800 nabył dom pod numerem 46 przy ulicy Kaliskiej zwanej, i tego dotąd posiada; 2. Szwagier zaś pierwszego Abraham Naymann, garbarz, razem z tym do Chocza przybyły nabył także dom przy tej samej ulicy pod nr. 50 w roku 1808, któregoż on sam zmarł. Dzieci jego mają w posiadaniu; 3. Jakub Neymark, syn pierwszego Salomona Neymark, tu w mieście Choczu zrodzony. Za zezwoleniem i wstawieniem się J.W. dziedzica dóbr w roku 1829 uzyskał pozwolenie reskrytem Wielmożnego Komisarza Obwodu z dnia 21 sierpnia 1829 r. nr 5599, artykuł 29 do nabycia placu z domem opustoszałym pod nr 133, a z budową nowego zezwolił mu Wielmożny Komisarz Obwodu zastosować się dekretem odręcznym z dnia 20 czerwca 1831 r. nr 6024, do jednego z wyroków jakie Komisja Wojewódzka do

¹⁸ Mordercą miał być stangret Warkocki.

¹⁹ Allegowanie - powoływanie się, przytaczanie na dowód; Reskrypt - pisemna odpowiedź.

przebudowania całego miasta zatwierdziła, a które dla stosowania się przy reskrypcie Wielmożnego Komisarza Obwodu z dnia 13 grudnia 1826 r. nr 9271 Urzędowi Muncypalnemu nadesłane zostały - teraz zaś chcący się budować mieszkańcy muszą się starać o nowe [pozwolenia] do budowli. Numeru? oddzielnego na mieszkanie dla Starozakonnych nie masz w mieście Chocz u dotąd oznaczonego, bo prócz wyżej rzeczonych więcej Żydów własności nie posiadają, a z pierwszego tylko familia ... została. Za dawniejszych czasów żaden z Starozakonnych w mieście Chocz u [na mocy]... przywilejów tegoż miasta nie zamieszkiwał dopiero za Rządu Pruskiego, z przychylenia się ówczesnego proboszcza kolegiaty, zarazem dziedzica dóbr chockich, jak Starozakonny Salomon Neymark zeznaje, miała dozwolone osiedlenie się inna familia, która dotąd egzystuje, i nieomal wszyscy Starozakonni znajdujący się w Chocz u z tej familii pochodzą. [Podpis Burmistrza].²⁰

ŻYDOWSKIE DOMY, SPISY I NAZWISKA

Pół wieku po tym, jak Żydzi osiedli w Chocz u, społeczność ta liczyła w naszym mieście 51 osób. Jednak zaledwie trzy rodziny posiadały domy na własność, a pozostali Żydzi mieszkali w wynajmowanych domach, lub w małych (jednoizbowych) mieszkaniach. Wymieniany jako pierwszy w spisie Jakob Salomon Neymark otrzymał pozwolenie na pobyt od rządu pruskiego, a kilka lat później otrzymał dodatkowo zezwolenie na uprawianie handlu, za co regularnie do kasy miejskiej odprowadzał podatki w wysokości 18 złotych polskich. Cytowany powyżej dokument przywołuje również transakcję kupna domu jaką zawarł Starozakonny Neymark. Jej potwierdzenie znajdujemy w Księgach miejskich, gdzie zachował się unikatowy, dwustronicowy dokument z 1808 roku, potwierdzający kupno domu z gruntem, ogrodem i stajniami, który Neymark wynajmował od ośmiu lat (14 marca 1800 r.). Zmożony chorobą i leżący w łóżku, właściciel domu Karol Woldański, postanowił uregulować sprawę nieruchomości, chociaż kontrakt dzierżawny, zawarty na dziesięć lat, miał wygasnąć dopiero w roku 1810. Świadomy jednak swojej niedyspozycji, chcąc zaoszczędzić rodzinie kłopotów po swojej śmierci, Woldański, za zgodą żony Orszuli [Urszuli] z domu Durzykoskiej i synów: Ludwika, Andrzeja i Marcina, sprzedaje swoje dobra Żydowi za kwotę pięćuset złotych polskich. Decyzja podyktowana była również i tym względem, że Neymark poczynił spore nakłady finansowe (ok. 900 Talarów) w remonty rzeczonyj posiadłość. Spłatę transakcji wyznaczono na dwa konkretne terminy: I rata, w wysokości 250 zł,-, miała być zapłacona na dzień św. Bartłomieja (24 sierpnia 1808 r.), a druga transza, w tej samej kwocie,

²⁰ Ibidem.

Spis treści

SŁOWO WSTĘPNE	5
PRZEDMOWA.....	6
SKĄD ŻYDZI WZIĘLI SIĘ W CHOCZU?	9
ŻYDOWSKIE DOMY, SPISY I NAZWISKA	18
CHOCKIE GESZEFTY (געשעפֿטן)	36
ŻYD NA CENZUROWANYM	42
JEROZOLIMSKA SZLACHTA	44
KATOLICKO-ŻYDOWSKI (MEZ)ALIANS.....	59
ŻYCIE RELIGIJNE	65
NIEDYPLOMATYCZNE SŁOWO „ANTYSEMITYZM”	70
NA PROGU ŚMIERCI.....	72
GETTO W CHOCZU	74
SHOAH (שואה) ZNACZY ZAGŁADA	78
CYMELIA JUDAIKA	79
YAD VASHEM.....	84
KAT NA SZAFOCIE	87
NIE ZAPOMNIJCIE NAS!.....	89
DZIECI ODEBRANE HITLEROWI.....	102
ARBUS USZER – OCALAŁY FRYZJER	104
WĘDRÓWKA NARODU WYBRANEGO	107
SPUŚCIZNA PO ŻYDACH	118
MILCZĄCE MODLITEWNIKI.....	121
SĄSIEDZKIE WSPOMINKI	123
ZAKOŃCZENIE	127
SPIS CHOCKICH ŻYDÓW	138